

Збірник наукових статей за
матеріалами круглого столу
30 травня 2019 р.

РАЦІОГУМАНІСТИЧНІ СТУДІЇ

Лабораторія методології і теорії
психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України

РАЦІОГУМАНІСТИЧНІ СТУДІЇ. ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 5 від 19 квітня 2019 р.)

Рецензенти:

Власова О.І., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку КНУ імені Т.Г. Шевченка;

Сердюк Л.З., доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Раціогуманістичні студії [збірник наукових статей за матеріалами круглого столу 30 травня 2019 р.] / за ред. В.Л.Злишков, О.В. Завгородня, Лукомська С.О., Котух О.В. / за гол. ред. Злишкава В.Л. – К., 2019. – 285 с.

Збірник наукових статей створений за матеріалами круглого столу «Раціогуманістичні студії», який відбувся в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України 30 травня 2019 року. Проблеми раціогуманізму, поставлені Г.О. Баллом, лишаються актуальними й нині. У збірнику окреслено сучасні методологічні підходи до вивчення різних аспектів особистості в контексті ідей раціогуманізму Г.О. Балла. Окремі автори аналізують наукову спадщину Г.О. Балла, а інші – базуючись на його науковому доробку, обґрунтовують можливості реалізації різноманітних практичних ідей.

Збірник наукових статей адресовано психологам, соціальним працівникам, студентам вищих навчальних закладів та всім, хто цікавиться психологією особистості.

© Лабораторія методології і теорії психології
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
2019

ЗМІСТ

<i>Блохіна І.О., Москаленко О.В.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СМІСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	5
<i>Воропаєв Є.П.</i> СПОГЛЯДАЛЬНО-МЕДИТАТИВНА ПРАКТИКА В АРТИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕКСПЕРИМЕНТ У ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МИСТЕЦТВ.....	11
<i>Губенко А.В.</i> ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК СОЧЕТАНИЕ НЕСОЧЕТАЕМОГО...	20
<i>Гурлева Т.С.</i> ОСОБИСТІСНА ЗРІЛІСТЬ ГРОМАДЯНИНА ЯК ГАРАНТІЯ УСПІШНОГО ПРОТИСТОЯННЯ АГРЕСИВНОМУ МЕДІА-ВПЛИВУ.....	34
<i>Депутат В.В.</i> МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИ НА ОСНОВІ ОПИСУ ЇЇ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....	48
<i>Дружиніна І.А., Мельник І.С.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТРИВОЖНИХ СТАНІВ НА ОСОБИСТІСТЬ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	56
<i>Дружиніна І.А., Мислінчук Ю.В.</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САМООЦІНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	68
<i>Завгородня О.В.</i> ДІАЛОГІЧНО-ТВОРЧА СТРАТЕГІЯ ВПЛИВУ УЧИТЕЛЯ: ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ.....	81
<i>Завгородня О.В., Депутат В.В.</i> НАУКОВА СПАДЩИНА Г.О. БАЛЛА: ПРОВІДНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	96
<i>Зликов В.Л.</i> ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ФАХІВЦЯ: НАРАТИВНИЙ ВИМІР.....	111
<i>Копилов С.О.</i> ДО ЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ДІАЛОГУ НАУКОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР.....	122
<i>Котух О.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА.....	140
<i>Красва О.А.</i> ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ.....	149
<i>Литвиненко О.О.</i> СТРУКТУРА ТА СПЕЦИФІКА АКАДЕМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ, ЯКІ МАЮТЬ ПОРУШЕННЯ СЛУХУ.....	163
<i>Лукомська С.О.</i> РАЦІОГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХООНКОЛОГІЇ.....	171
<i>Михальчук Н.О., Івашкевич Е.Е.</i> РАЦІОГУМАНІСТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	184
<i>Пануча М.В., Наконечна М.М.</i> ДІАЛОГ В РАЦІОГУМАНІСТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ Г.О. БАЛЛА.....	193
<i>Сизко Г.І.</i> АНІМА І АНІМУС В СТРУКТУРІ ПСИХІКИ ЗА ЮНГОМ.....	200

Краєва Оксана Анатоліївна кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології Інституту людини Київського
університету імені Бориса Грінченка (м. Київ)

krae_koa@ukr.net

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Автором статті розкрито основні теоретичні підходи до вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки. Зроблено наголос на важливості окреслення філософського нарису поняття ідентичності, який зводиться до прояву співбуття, самобуття, “явища свого Я”, “Я-образу” в усіх його зв’язках із зовнішнім світом, факту уможливлення, творення й оформлення особистості. Акцентовано на важливості саме психологічного погляду науки на проблему ідентичності в межах наступних підходів: психоаналітичного, статусного, ціннісно-вольового, бігевіористичного, когнітивного, екзистенційно-гуманістичного, структурно-динамічного.

Ключові слова: ідентичність, криза ідентичності, психологічний погляд, психоаналітичний підхід, статусний підхід, ціннісно-вольовий підхід, бігевіористичний підхід, когнітивний підхід, екзистенційно-гуманістичний підхід, структурно-динамічний підхід, філософський нарис поняття ідентичності.

Актуальним питанням сьогодення є відповідь на питання щодо основних теоретичних підходів вивчення феномену ідентичності особистості в період трансформаційної невизначеності країни, зважаючи на складні соціально-психологічні реалії часу.

Необхідною умовою розвитку та саморозвитку успішної особистості, її творчої спрямованості й продуктивності, є набуття нею гармонійної позитивної ідентичності (Е.Еріксон, І.С.Кон, В.С.Малахов, Дж.Марсія, З.Фрейд, Л.Б.Шнейдер).

У психології, ідентичності як складовій самосвідомості, разом із ідентифікацією – процесом й механізмом соціалізації особистості, присвячено праці Н.В.Антонової, Т.М.Буякас, О.М.Васильченко, П.І.Гнатенка, О.А.Донченко, В.Л.Зливкова, О.М.Ічанської, І.С.Кона, К.В.Коростеліної, С.Д.Максименка, В.Малахова, В.В.Москаленко, Л.Є.Орбан-Лембрик, В.М.Павленко, С.Р.Пантілеєва, Н.І.Пилат, В.Г.Романової, В.В.Століна, Т.М.Титаренко, В.О.Ядова та ін.

Традиційно появу терміна “*ідентичність*” пов'язують із працями У.Джеймса, який інтуїтивно вказував, що це суб'єктивне відчуття тотожності й цілісності є переживанням ідентичності, а не характером (у загально визнаному значенні терміна) [3].

За останні десятиріччя в психології сформувався практично новий напрям: *психологія ідентичності*. Так, за даними Дж.Марсія, за останні 25 років було здійснено з цієї тематики понад 300 наукових праць. У працях науковців спостерігається поява різного роду ідентичностей: ядерної, статевої, ролі, професійної, усвідомленої, неусвідомленої, гендерної, соціальної тощо.

У загальному сенсі *ідентичність* виступає досить широким концептом, що включає в себе всі особистісні якості, обумовлена великим масивом біологічних, психологічних, соціальних та культурних факторів [3].

Отже, *метою статті* є уточнення основних теоретичних підходів до вивчення ідентичності як міждисциплінарної проблеми сучасної науки.

Погляд на сенс та зміст ідентичності, може різнитися в залежності від тяжіння суб'єктів до розгляду окресленої проблеми в межах філософського та психологічного підходів.

Філософський нарис окресленого поняття. Загалом, проблема ідентичності посідає досить вагомe місце в наукових розробках вчених – G.R.Adams, M.D.Berzonsky, G.M.Breakwell, E.Ericson, H.D.Grotevan, J.Marcia, G.H.Mead, H.Tajfel, J.C.Turner, A.S.Waterman, P.Weireich; Т.Адорно,

Р.Баумайстера, Т.С.Воропай, Ю.Габермаса, М.Гайдегера, В.Г.Федотової, В.Хесле, М.Горкгаймера.

Завдяки творчості М.Гайдегера, Е.Гуссерля, Е.Еріксона, Дж.Міда, Ж.П.Сартра, Х.Ортеги-і-Гассета, Е.Фромма, З.Фрейда, К.Юнга, отримавши концептуальне обґрунтування у філософських поглядах Г.Гегеля, Р.Декарта, І.Канта, Дж. Локка, Д.Юма, цей феномен людського існування продовжує набувати нових значень, інтерпретацій своєї реалізації та акцентуації в світі особистісного “Я”.

Для М.Бубера ідентичність особистості постає у вимірі “Я” (особисте й особливе), що набуває власної реальності й справжності лише у співвідношенні з “Ти”, в процесі діалогу, спілкування [11, с. 23].

Ідентичність, за С.Л.Франком, є проявом співбуття й самотуття. Співбуття виявляється в ідентифікації індивіда з суспільними символами, а самотуття особистості проявляється як процес ідентації-індивідуації. Самотуття особистості, відкриття відчуття власного “Я” відбувається під час взаємодії з “Ти”, власне ця взаємодія й породжує “Ми” й упрозорує унікальність свого “Я” й “Ти” іншого [11, с. 24].

У працях О.Вейнінгера [2] процес ідентичності, набуття та досягнення власного “Я” відбувається під час споглядання сутності речей. Тобто явище “Я” є всеохоплюючим поглядом на світ у його цілісності. Цікаво, що результат пізнання “Я” є вірою людини в існування будь-якого “Я” або будь-якої душі, що знаходиться окремо й споглядає весь світ. Взагалі, за О.Вейнінгером, життя душі людини починається з моменту досягнення власної ідентичності, пізнання власного “Я”.

Водночас вчений зауважує, що людина, яка відмовляється від власного “Я”, руйнує весь світ. Якщо індивід не визнає, не приймає поняття “Ти”, він відмовляється від власного “Я”, а без “Я” й “Ти” взагалі нічого не має. Втім “Я і Ти – поняття співвідносні” [11, с. 26].

Таким чином, на основі аналізу процесу й сутності ідентичності О.Вейнінгером, погоджуючись із К.С.Тороп [11] зазначаємо, що філософська

парадигма виходить із двоїстості природи терміна й поняття. Отже, з одного боку, ідентичність досягається в процесі особистісного розвитку й набуває певної оформленості й цілісності, з іншого боку, вона постійно змінюється впродовж життя індивіда. Ця подвійність природи віднайшла втілення й у семантичній двоїстості смислів: *idem* (ідентичний, той самий) та *ipse* (той що, змінюється, різний). Відтак, *idem* – *тотожність*, а *ipse* – *самість*. Або особистість тотожна собі й визначає свою природу, сутність у взаємодії, спілкуванні з іншими, або вона є іншою, що вирізняється у самоті, вона є інакшою й відчуженою, самотньою. Так, двоїстість ідентичності породжує дихотомію: *самість-тотожність* [11, с. 52].

Під *ідентичністю* О.В.Колісник [5] розуміє образ себе в усіх його зв'язках із зовнішнім світом, почуття адекватності та стабільного володіння власним “Я” незалежно від змін “Я” та ситуацій, це фіксація у свідомості власної сутності із подальшим самовизначенням, завдяки якому індивід усвідомлює себе і конструює смисли навколо якоїсь культурної властивості або сукупності властивостей.

Філософія постмодерну сприяла появі нового бачення проблеми самоті, відкривши аспекти ідентичності й самоідентифікації: *нарративна ідентичність П.Рікера, комунікативна ідентичність Ю.Габермаса, морально-онтологічна ідентичність Ч.Тейлора*.

Таким чином, окреслений нами філософський нарис поняття ідентичності зводиться до прояву співбуття, самобуття (С.Л.Франк), “явища свого Я” (О.Вейнінгер), “Я-образу” в усіх його зв'язках із зовнішнім світом (О.В.Колісник), факту уможливлення, творення й оформлення особистості (К.С.Тороп).

Під ідентичністю загалом можемо розуміти один з механізмів суб'єктивного досвіду і життєвого світу особи, за допомогою якого прояснюється загальність буття, підстава суцього.

Суттєво важливим в межах нашої теоретичної розвідки виявляється саме погляд психологічної науки на проблему ідентичності, де

виокремлюється декілька підходів, які розглядають структуру, генезис, умови та особливості становлення ідентичності, мають власну предметну сферу аналізу.

Психологічний погляд науки на проблему ідентичності в межах наступних підходів. З теоретичного аналізу наукової літератури можемо виокремити наступні підходи щодо дослідження зазначеної проблеми ідентичності: *психоаналітичний*, що включає в себе психоаналітичну концепцію Е.Еріксона; *статусний підхід* Дж.Марсія; *ціннісно-вольовий підхід* А.Ватермана; *біхевіористичний* (Е.Гофман, Л.Краппман, Дж.Мід, Р.Фогельсон, А.Штраусс, Дж.Габермас); *когнітивний* (Г.Брейкуел, Дж.Тернер, Г.Теджфел, Пж.Стефенсон, Н.Л.Іванова); *екзистенційно-гуманістичний* (Д.Б'юдженталь, А.Мінделл, Е.Мінделл, К.Ясперс); *структурно-динамічний* підхід, до якого тяжіє переважна більшість вчених (В.С.Агеєв, Н.В.Антонова, М.Й.Боришевський, П.І.Гнатенко, В.Л.Зливков, К.В.Коростеліна, П.В.Лушин, В.М.Павленко, В.В.Столін, Л.Б.Шнейдер, В.О.Ядов) [3, с. 18].

У межах *психоаналітичної парадигми* “ідентичність” розуміється як суб'єктивне *почуття* тотожності, безперервності й цілісності свого існування в часі й просторі й визнання цієї тотожності навколишніми “значимими іншими”.

У знаменній тезі видатного представника психоаналітичного підходу З.Фрейда (*wo Es war, soll Ich wärden*) “де було Воно, має стати Я”, ми власне чи не вперше зустрічаємо механізм досягнення ідентичності та її роль у реалізації психічної діяльності [12]. Для вченого ідентичність – це власний, внутрішній світ, емоційні сили людини. Любити й працювати – проста формула успішної ідентичності. У розвитку ідентичності він виділяє два рівнозначні процеси: біологічний та соціальний. Збереження біолого-психічної рівноваги для “Я” – головна ціль людського буття [12].

Послідовники З.Фрейда уточнювали і розширювали поняття ідентичності: М.Кляйн запропонувала поняття “проективної ідентичності”, А.Фройд – “захисної ідентичності”, Е.Фромм аналізував діалектичний

взаємозв'язок індивідуального і загального в людській природі, використовував терміни “ідентичність” та “криза ідентичності”. На відміну від своїх попередників, робив акцент на внутрішньому потенціалі людини, що дозволяє знайти себе в сучасному світі.

Загалом, ідентичність постає як буття *“мати ідентичність – бути, а не мати. Коли людина надає перевагу бути, а не мати, вона не відчуває тривоги і невпевненості, що породжуються страхом втратити те, що маєш. Якщо Я – це те, що Я є, а не те, що Я маю, ніхто не в силах мені загрозувати, позбавляти мене почуття ідентичності”* [13].

Ми спираємося на концептуальні положення визначення ідентичності Е.Еріксоном [15], за яким *ідентичність* – це відчуття внутрішньої послідовності, константності “самості” в потоці постійних тимчасових змін, метаморфоз особистісного розвитку. *Ідентичність* – це твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе за всього багатства ставлення особистості до оточуючого, почуття адекватності й стабільності володіння особистістю власним “Я” незалежно від змін та ситуацій; здатність особи до повноцінного вирішення задач, що виникають перед нею на кожному етапі розвитку.

Ідентичність створює у суб'єкта відчуття стійкості й безперервності “Я”, не дивлячись на ті зміни, які відбуваються з індивідом у процесі його зростання та розвитку. Е.Еріксон увів поняття *“криза ідентичності”*, розумів під нею гостру необхідність самовизначення щодо властивостей, свого місця в світі й належності до різних соціальних груп [15].

Розвиток ідентичності в якості єдності трьох компонентів: “его”, суспільства, організму, як й Е.Еріксон, розглядав Дж.Марсія, який ввів два шляхи досягнення ідентичності: поступове усвідомлення деяких відомостей про себе (ім'я, громадянство, наявність здібностей), цей шлях веде до формування наслідувальної ідентичності; самостійне прийняття людиною рішень стосовно того якою вона повинна бути – шлях до досягненої ідентичності [10, с. 13].

У працях А.Ватермана більшою мірою акцентується *ціннісне – вольовий аспект* розвитку ідентичності. Він розглядає ідентичність з процесуальної та змістовної сторони. *Ідентичність*, за ним – наявність у людини головних її елементів: чіткого самовизначення, вибору, цілей, цінностей і переконань, яких вона дотримується у житті. Формування ідентичності невід’ємне від взаємодії з ціннісною ідентичністю, на яку індивід претендує [14].

Таким чином, *психоаналітичний підхід* передбачає визначення ідентичності в рамках внутрішнього світу втіленого в біологічний та соціальний процеси (З.Фройд); внутрішнього потенціалу людини, як трансцендентного буття (Е.Фромм); відчуття константності “самості” в потоці постійних тимчасових змін та метаморфоз особистісного розвитку, на тлі виокремлення групової, індивідуальної та еґо-ідентичності (Е.Еріксон); внутрішньої самотворювальної структури еґо, динамічної організації потреб, здібностей, переконань, індивідуальної історії (Дж.Марсія); наявності у людини головних елементів ціннісно – вольового аспекту розвитку (А.Ватерман); почуття буття, виникнення та досягнення здійснюється саме під час проходження фази сепарації-індивідуації (М.Малер); інтрапсихічної структури, суб’єктивного переживання себе, разом з самосвідомістю й саморефлексією (О.Кернберг) [6].

Для розв’язання проблеми дослідження, значний інтерес стосовно ідентичності, викликає позиція прибічників *бігевіористичного підходу*, таких як Дж.Мід, щодо виокремлення *усвідомленої та неусвідомленої ідентичності*. Під ідентичністю він розуміє здатність людини сприймати власну поведінку та життя в цілому, як єдине ціле.

Представниками бігевіористичного підходу Дж.Мід і Ч.Кулі не живається поняття “ідентичність”, замість нього використовується термін “самість” (*Self*). Так Дж.Мід доводить, що цілісність особистості, її “самість” не є апріорі людської поведінки, а складається з властивостей, що утворюються в результаті соціальної взаємодії.

Для аналізу взаємодії І.Гоффман вводить поняття знаку. Знак – це будь-яка ознака людини, що використовується нею у ситуації взаємодії для підкреслення своїх якостей, відмінностей від інших [17]. Вплив людини на інформацію про себе, що поступає в соціальне оточення, вчений називає “політикою ідентичності”. Для здійснення такого впливу використовуються різні техніки: “техніки уникання”, “техніки компенсації” та “деідентифікації”.

До теорії І.Гоффмана подібна модель “боротьби ідентичностей” Г.Фогельсона, послідовника Дж.Міда, який виділив чотири моделі ідентичності: *реальну, ідеальну, негативну та трансляційну*. Під реальною ідентичністю розглядається опис людиною себе, якою вона себе вважає на сьогодні. Ідеальна ідентичність розглядається як позитивний взірець до якого прагне особа. Людина намагається наблизити реальну ідентичність до ідеальної, максималізувати дистанцію між реальною й негативною.

Дослідники Б.Шефер і Б.Шледер розрізняють поняття “об’єктна ідентичність”, “індивідуальна ідентичність”, “групова”. У першу чергу виділяють об’єктивуючий аспект поняття ідентичність”, який може бути зрозумілим через співвідношення з основним поняттям об’єктної незмінності. Другий аспект індивідуальної і групової ідентичності виводиться із самопізнання і самооцінювання. Поєднання суб’єктивного і об’єктивного аспектів створює єдине ціле [14].

Із сукупності особистісної та соціальної ідентичностей, за Ю.Габермасом утворюється “*Я-ідентичність*”. Він розуміє дві ідентичності як два виміри, в яких реалізується збалансована Я-ідентичність (концепція балансу ідентичності) [9].

Систематизувати ідеї Дж.Міда про *усвідомлену ідентичність* вдалося Л.Краппману. Успіх усвідомлення та підтримки ідентичності залежить від наявності в людини наступних здібностей: здібності до рольового дистанціювання, до емпатії, толерантності до протиріч, успішної презентації своєї ідентичності [9, с. 481].

Таким чином, полеміка представників бігевіористичного напрямку розгортається серед наявності типів ідентичності – соціально заданої та відбиваючої індивідуальне в людині (Дж.Мід, І.Гоффман); при індивідуальному виокремленні усвідомленої та неусвідомленої ідентичності (Дж.Мід); соціальної, особистісної й Я-ідентичності (І.Гоффман); реальної, ідеальної, негативної, трансляційної (Г.Фогельсон); об'єктної, індивідуальної, групової (Б.Шефер, Б.Шледер); особистісної, соціальної та збалансованої Я-ідентичності (Ю.Габермас) [6].

Наші погляди узгоджуються із ідеями представників бігевіористичного підходу щодо визначення тісного зв'язку особистісної ідентичності з соціальним оточенням, при взаємодії з яким формується усвідомлення власної цілісної ідентичності.

Найбільш яскраво ідея про наявність двох аспектів ідентичності – орієнтованого на соціальне оточення й на унікальність проявів людини, втілилася в теорії соціальної ідентичності Г.Теджфела і Дж.Тернера у *когнітивній психології*. Ідентичність, що представлена в працях Г.Теджфела та Г.Брейкуела, або “Я-концепція”, подана в цій теорії як когнітивна система, що виконує регулятивну роль у відповідних умовах, містить дві підсистеми: особистісну і соціальну.

За Г.Теджфелом [19] *ідентичність* – це два полюси єдиного біполярного континууму: на першому полюсі – поведінка повністю визначається особистісною ідентичністю, на другому – поведінка визначається соціальною. Вибір поведінки при цьому здійснюється залежно від того, яка саме ідентичність актуалізується.

Ідея біполярного континуума була розвинута Дж.Тернером, який зазначав наявність тісної взаємозалежності між ними, оскільки, на його думку, це не стільки різні форми ідентичності, скільки різні форми самокатегоризації: когнітивного віднесення себе до певного класу ідентичних об'єктів [3, с. 45].

Соціальне походження ідентичності підкреслює Г.Брейкуел, бо лише у взаємодії із соціальним світом особистість активно засвоює поняття, за

допомогою яких пізнає себе. Вчена пропонує *модель структури ідентичності*, яка включає чотири компоненти: біологічний організм, час, ціннісний вимір та змістовний вимір [16].

Представники когнітивного підходу значно розширюють складові поняття ідентичність, що важливо для загального контексту досліджуваної нами проблеми, й ототожнюють його із “Я-концепцією”, описують як певну когнітивну структуру (Г.Брейкуел, С.Московичі, Х.Теджфел, Дж.Тернер).

Незаперечним виступає факт, на який вказував С.Московичі [18], про те, що основу ідентифікаційної матриці складає велика сукупність ідентичностей. І саме та ідентичність, що стає ведучою на певний момент, організовує свою ієрархію, свій порядок у структурі ідентифікаційної матриці. Саме вона визначає параметри, згідно яких відбувається порівняння.

З вищевказаного аналізу взаємодії соціальної та особистісної ідентичності в структурі особистості наголос робиться на соціальній ідентичності, як структурі більш високого рівня порівняно з особистісною. У спробі подолання дихотомії двох начал, бере участь “Я-концепція”, яка регулює поведінку особи, впливає на усвідомлення, актуалізацію або соціальної, або ж особистісної ідентичності.

У дослідженнях *екзистенційно – гуманістичного напрямку* ідентичність визначається не тільки тим, коли, з ким і де індивід вступає в контакт, але і внутрішнім усвідомленням, відчуттям.

Дослідник Д.Бьюдженталь [1] вказує на важливість відчуття власного “Я”, у зв'язку з чим, розрізняє два види ідентичності. Перша заснована на тому, що особа зробила, як її сприймають оточуючі, що вони думають про неї. Це ідентичність, що пов'язана з минулим, вона може призводити до стагнації в життєвому контексті. Друга, так звана процесуальна ідентичність, виявляється живою зараз, здатною до змін.

У своїй докторській дисертації “Загальна психопатологія” К.Ясперс (1997) описує *ідентичність* як одну з чотирьох формальних ознак свідомості “Я”. Першою ознакою виділяє почуття діяльності – усвідомлення себе як

активної істоти; другою – усвідомлення власної єдності; третьою – усвідомлення ідентичності, що означає: “Я залишаюся тим, ким був завжди”; четвертою – це усвідомлення того, що “Я відмінний від усього іншого світу” [3, с. 17].

На думку А.Г.Маслоу [7], без задоволення потреби в ідентичності неможливий подальший розвиток особистості, її самоактуалізація. “Важливо прислухатися до самого себе, до власного “Я” в окремий момент свого життя...”

Ідентичність за О.Г.Асмоловим і Б.С.Братусем характеризує багаторівневий феномен самопізнання, що репрезентує актуальне переживання особистістю самототожності.

В цілому, представники екзистенційно – гуманістичного напрямку розглядають ідентичність як: спосіб сприйняття світу, завдяки чому відбувається вихід за межі власного “Я” (А.Маслоу); багаторівневий феномен самопізнання, що репрезентує актуальне переживання особистістю самототожності (О.Г.Асмолов); чотири формальні ознаки свідомості “Я” (К.Ясперс); відчуття “Я” (Д.Бьюдженталь). При цьому надають перевагу особистісній ідентичності певного суб’єкта, розглядають її як умову до саморозвитку, самоактуалізації [6].

Ми в своїй роботі тяжіємо до визначення ідентичності в межах *структурно-динамічного підходу*, згідно з яким такий феномен окреслюється як динамічна структура, що нелінійно, нерівномірно розвивається та має тенденцію до цілісності.

Так дослідниця Л.Б.Шнейдер розглядає ідентичність як синтез всіх характеристик особистості в унікальну структуру, що визначається, змінюється в результаті орієнтації в соціальному середовищі, за умови постійної зміни останнього [14].

Проблема співвідношення особистісної та соціальної ідентичності в структурі особистості підлітка, якої торкається в своїх дослідженнях В.М.Павленко, для нашого дослідження постає вкрай актуальною.

Намагаючись вирішити конфлікт між двома видами ідентичності, вчена говорить про те, що “в кожний момент часу тільки одна з них може бути актуалізована” [8], і пропонує так звану коваріаційну модель взаємовідносин особистісної та соціальної ідентичності.

У дослідженні О.М.Ічанської [4] вказується, що *ідентичність* є феноменом самосвідомості, пов’язаним з рядом категорій: психічне здоров’я, духовність, компетентність, стиль життя, індивідуальність, самопрезентація та самоактуалізація. Загалом *ідентичність* постає інтегральним переживанням, що забезпечує засвоєння суспільного (соціальна ідентичність) та індивідуального (особистісна ідентичність) простору життя [4, с. 177].

Дослідниця І.Я.Середницька [10] розглядає ідентичність з позиції континуально-ієрархічного підходу О.П.Саннікова, як складний, багаторівневий, цілісний феномен, в якому один полюс представлений “зрілою ідентичністю”, другий – “кризою ідентичності”. На її погляд, розвиток ідентичності відбувається за допомогою двох процесів: асиміляції й акомодатії, оцінки [10, с. 27].

Отже, представниками структурно-динамічного підходу ідентичність характеризується як: самореферентність, відчуття, усвідомлення “Я” в його екзистенції, неповторності особистісних якостей, при належності до соціальної реальності (Л.Б.Шнейдер); феномен самосвідомості, пов’язаний з психічним здоров’ям, духовністю (О.М.Ічанська); динамічна структура, пов’язана з біологічним і соціальним контекстом життя людини (Н.В.Антонова); складний, багаторівневий, цілісний феномен, де один полюс представлений “зрілою ідентичністю”, другий – “кризою ідентичності” (І.Я.Середницька) [6].

Наукові розробки психологів вищевказаного підходу до вивчення проблеми формування ідентичності (В.С.Агєєв, Н.В.Антонова, М.Й.Боришевський, П.І.Гнатенко, В.Л.Зливков, О.М.Ічанська, К.В.Коростеліна, П.В.Лушин, В.М.Павленко, І.Я.Середницька, В.В.Столін,

Л.Б.Шнейдер, В.О.Ядов, та інш.) значно поглибили розуміння динаміки її становлення в процесі психічного розвитку особистості.

Згідно викладеного вище аналізу проблеми, пропонуємо власне визначення, *ідентичності* [6]. *По-перше, ідентичність*, як однаковість, схожість, однаковість суб'єкта в часі та просторі, що забезпечує весь спектр уявлень про власне “Я”, постійність, тотожність собі при соціальних й особистісних змінах, пов'язаних із оточуючим середовищем, власними поглядами, установками, переконаннями, можливостями. *По-друге*, як самовизначення особи на основі соціокультурних норм, цінностей, носіями котрих є інші люди, соціальні групи. Ідентичність тут як підсумок соціалізації особи, визначення свого призначення, місця в системі соціальних відносин. *По-третє, ідентичність*, як критерій психічного здоров'я, пошук та відкриття життєвого сенсу власної індивідуальності, втілення самості і, нарешті, умова самоактуалізації та ідеал саморозвитку.

Висновки. Узагальнюючи результати теоретичного дослідження проблеми ідентичності представниками психоаналізу, інтеракціонізму, когнітивної психології випливає цілковито закономірний висновок про те, що в межах окреслених підходів склалися визначені традиції щодо дослідження феномена ідентичності. Розглянуті теоретичні концепції взаємодоповнюють одна одну, виділяють якості об'єкта дослідження, різні сторони єдиного за формою поняття.

Загалом *ідентичність* зрілої особистості включає в себе, перш за все, весь спектр особистісних характеристик, обумовлений безперервністю власного “Я”, пов'язаний із самовизначенням, що розвивається впродовж усього життя та зазнає на деяких вікових етапах психологічних криз.

Механізми ідентичності вченими подекуди досліджуються у беззаперечному взаємозв'язку з ототожненням його змісту з такими поняттями, як “самовизначення” (Е.Еріксон), “Я-концепція” (Г.Теджфел та Г.Брейкуел), “самість” (Self) (Дж.Мід і Ч.Кулі), “феномен самосвідомості” (О.М.Ічанська).

Ідентичність виявляється комплексним поняттям, складеним із певних компонентів, які зазнають суттєвої зміни під впливом перебігу кризи ідентичності.

Література

1. Бьюдженталь Дж. Ф. Т. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Дж. Ф. Т. Бьюдженталь. – М., 1998. – 336 с.
2. Вейнингер О. Пол и характер. / О. Вейнингер – М. : Терра, 1992. – 480с.
3. Зливков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В. Л. Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
4. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. М. Ічанська – К., 2002. – 230 с.
5. Колісник О. В. Духовний потік психіки / О. В. Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 16–30.
6. Краєва О. А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці / Оксана Анатоліївна Краєва. – Київ: видавництво, 2018. – 218 с.
7. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу [пер. с англ.] – М. : “Рефл-бук”, К. : “Ваклер”, 1997. – 304 с.
8. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Н. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–141.
9. Психология самосознания / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Издательский дом “БАХРАХ-М”, 2007. – 672 с.
10. Середницька І. Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентській молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / І. Я. Середницька. – О., 2005. – 287 с.
11. Тороп К. С. Усвідомлення особистісного досвіду майбутніми педагогами як чинник формування їх професійної ідентичності: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / К. С. Тороп. – К., 2008. – 217 с.

12. Фрейд З. Вступ до психоанализу / З. Фрейд. – К. : Основи, 1998. – 204 с.
13. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М.: Наука, 1990. – 317 с.
14. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М: Изд-во Моск. соц.-психол. ин-та; Воронеж: Изд-во “МОДЭК”, 2004. – 600 с.
15. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: учеб. пособие: / Эриксон Э. [пер. с англ. А. В. Толстых (общ. ред. и предисл.)]. – М. : Флинта, 2006. – 341 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
16. Breakwell G. M. Coping with threatened identities / G. M. Breakwell. – L. – N.Y.: Mithuen, 1986. – 165 p.
17. Goffman E. The neglected situation / E. Goffman // Amer. Anthropol. – 1964. – V. 66. N 5. – 205 p.
18. Moskovici S. Notes towards a description of Social Representation / S. Moskovici // European Journal of Social Psychology. – 1988 – V. 18. – P. 203–224.
19. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge Univ. Press, 1982. – 243 p.

Key words:

Автором статьи раскрыты основные теоретические подходы к изучению идентичности как междисциплинарной проблемы современной науки. Сделан упор на важности определения философского очерка понятия идентичности, который сводится к проявлению самобытности, «явления своего Я», «Я-образа» во всех его связях с внешним миром, факта создания и оформления личности. Акцентируется на важности именно психологической точки зрения науки на проблему идентичности в пределах следующих подходов: психоаналитического, статусного, ценностно-волевого, бихевиористического, когнитивного, экзистенциально-гуманистического, структурно-динамического.

Ключевые слова: идентичность, кризис идентичности, психологический взгляд, психоаналитический подход, статусный подход, ценностно-волевой подход, бихевиористический подход, когнитивный подход, экзистенциально-гуманистический подход, структурно-динамический подход, философский очерк понятия идентичности.

Краєва Оксана Анатоліївна, кандидат психологічних наук
Kraieva Oksana Anatoliivna, candidate of psychological sciences
Краевая Оксана Анатольевна, кандидат психологических наук
krae_koa@ukr.net